

Technická bezpečnostní opatření nestačí, univerzity potřebují rozvíjet vztahy péče a důvěry¹

VÁCLAV WALACH, PETR KUPKA
Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií
Ostravská univerzita

Úvod

Útok na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy 21. prosince 2023 se stal první školní masovou střelbou v Česku. V médiích nedlouho nato začaly padat návrhy na opatření, která by měla být přijata, aby se riziko vzniku podobných událostí co nejvíce snížilo. I když se nepovažujeme za odborníky na masové střelby ve školách, pravidelná četba kriminologických textů a účast na mezinárodních konferencích nám poskytla dostatek vodítek k tomu, abychom vůči některým z návrhů zaujali zkoumavý postoj.

Po nastudování asi třiceti akademických studií k masovým střelbám (nejen) na školách a provedení dvou rozhovorů s předními výzkumníky (Walach & Kupka, 2024a, 2024b), kteří se tomuto tématu věnují, si dovoluujeme nabídnout náš pohled na věc.

Zahraniční zkušenosti, především ty ze Spojených států, jasně ukazují, že zajišťování bezpečnosti na školách obecně a preventivní a responsivní opatření zvláště mohou být provedeny různými způsoby. Silné kritice čelí především přístup založený na teorii rutinních aktivit, respektive situační prevence, která se zaměřuje na stavebně-technické úpravy a postupy v krizové situaci. Opakovaně zaznívá, že tato opatření často nejenže nevedou ke kýženému výsledku, ale mají značný potenciál bezpečnostní situaci na školách zhoršit.

Jsme přesvědčeni, že naší debatě jen prospěje, pokud se s touto kritikou blíže seznámíme. Není jediný důvod, proč bychom měli chybovat tam, kde se lze poučit z chyb druhých. Situační prevence je přístupem potřebným, ale nedostatečným. Do úvahy je třeba vzít také prevenci sociální, která se orientuje na posilování mezilidských vztahů a podporu vyučujících a studujících při řešení složitých životních situací. Jak na střelbu na Filozofické fakultě zareagujeme, ovlivní nejen pravděpodobnost výskytu násilí, ale také obecný charakter českého vysokého školství.

¹ Esej byla původně publikována 27. 1. 2024 v deníku Alarm. Přetiskujeme ji v mírně upravené podobě se svolením redakce.

Česká cesta: ochrana měkkých cílů

Český stát považuje dlouhodobě masové střelby za realistickou hrozbu. Důležitou roli v tom sehrály případy útoků ve Fakultní nemocnici v Ostravě (2019) a v restauraci v Uherském Brodě (2015). Hlavním zdrojem rostoucího zájmu o scénář aktivního střelce však byly teroristické útoky spáchané islamisty v západoevropských zemích.

Z protiteroristické politiky vzešla také státní koncepce „ochrany měkkých cílů“. Pilířem bezpečnostní politiky se stává nejpozději v roce 2016, kdy jsou v Auditu národní bezpečnosti hodnoceny jako teroristická hrozba svého druhu. V témž roce Ministerstvo vnitra zveřejňuje metodiku Základy ochrany měkkých cílů, vypracovanou Zdeňkem Kalvachem (2016), dnes bezpečnostním expertem na volné noze.

Školská zařízení patří mezi tradičně udávané příklady měkkých cílů, které jsou definovány jako „místa s vysokou koncentrací osob a nízkou úrovní zabezpečení proti násilným útokům“ (MVČR, nedat.). Univerzita Karlova ve spolupráci se Zdeňkem Kalvachem zpracovávala analýzu a strategii zabezpečení budov již před útokem na Filozofické fakultě. Nyní má být strategie implementována (Boubínová, 2024).

Podle nejnovějších fakultních informací² se jedná o dlouhodobé stavebně-technické úpravy se zaměřením na zabezpečení vstupních prostor a vytvoření funkčního výstražného systému. Dále o zahrnutí fakulty do komerčního systému pro hromadná oslovení KISS a o bezpečnostní výcvik personálu i studujících.

Univerzita Karlova a také další vysoké školy se tak zřejmě vydávají směrem, který odpovídá logice ochrany měkkých cílů a který v kriminologii známe jako situační prevenci. Ta předpokládá, že kriminální jednání nelze žádným způsobem odstranit. Vždy tady bude s námi a jediné, co se s tím dá dělat, je snažit se to pachatelům co nejvíce ztížit. To znamená: klást jim do cesty překážky, které je od realizace jejich úmyslu maximálně odradí, a pokud už k útoku dojde, usilovat o minimalizování způsobené újmy. Zkrátka snížit v očích pachatele atraktivitu určitého cíle (*target hardening*). Pachatelův motiv a události, které jej zformovaly, jsou zde chápány jako něco daného – jako něco, co nelze nijak ovlivnit.

Nejen kvůli opomíjení faktorů, které z člověka dělají pachatele, je situační prevence jako přístup k zajišťování bezpečnosti na školách silně kritizována. Jak na to upozorňují mnohé studie (např. King & Bracy, 2019; Jonson, 2017; Borum et al., 2010), neuvážené aplikování bezpečnostních technologií a postupů se nemusí vyplatit. Už jenom z toho důvodu, že nadměrné spoléhání se na ochranu měkkých cílů může bránit využívání efektivnějších přístupů, než jsou stavebně-technické úpravy, varovné systémy a trénování postupů v krizových situacích.

² Informace pocházejí z fakultní komunikace, rozeslané zaměstnancům emailem 19. 1. 2024.

Americká reflexe: situační prevence ve školách je problém

Spojené státy mají podle některých zdrojů (Madfis & Lankford, 2023) až šestkrát vyšší počet masových střelb ve srovnání s ostatními „rozvinutými“ zeměmi. To je nepochybně jeden z důvodů, proč se jim také právě zde věnuje rozsáhlejší výzkumná pozornost. Součástí toho je zkoumání bezpečnostních opatření zaváděných na školách, často právě v reakci na masové střelby, přestože útoky střelnou zbraní jsou i v amerických školách stále poměrně vzácné.

Situační prevence tvořila hlavní přístup k posilování bezpečnosti na amerických školách. Konkrétně mluvíme o opatřeních typu instalování bezpečnostních technologií, jako jsou kamerové systémy, detektory kovu, neprůstřelná okna aj., podmínění vstupu do budovy předložením osobního průkazu, zřízení bezpečnostní, často ozbrojené služby, nařízení povinnosti přenášet učebnice a jiné učební pomůcky v průhledných zavazadlech, náhodné kontroly úložných prostor, bezpečnostní školení nebo ukládání přísných trestů za drobné kázeňské prohřešky.

Výzkum těchto opatření nepřinesl jednoznačné výsledky. Mnohé studie však poukázaly na jejich neúčelnost, respektive na jejich negativní nezamýšlené důsledky, na nákladnost (nejen finanční) a kontraproduktivitu. Čtou se v podstatě jako návod, čeho se hlavně vyvarovat.

Patrně nejobsáhlejší kritiku situačně preventivního přístupu formuloval Drew Chambers (2022). Na základě čtyř hlavních argumentů vysvětluje, proč může přílišné spoléhání se na tento přístup k zajišťování bezpečnosti napáchat víc škod než užitku. Činí tak s přihlédnutím k provedeným empirickým výzkumům, což se mimo jiné projevuje tím, že některé argumenty budou platnější spíše na středních a základních školách než na univerzitách.

Zaprvé, upřednostňování situační prevence vede v konečném důsledku k zamezení využívání jiných, stejně nebo více efektivních přístupů k zajišťování bezpečnosti. Jako příklady alternativ jmenuje Chambers změny v pedagogických metodách, lepší poskytování psychologické péče, rozvoj mimoškolních programů a větší kontakt s rodinou.

Samozřejmě jde o peníze, ale nejen o ně. Budeme-li se příliš spoléhat na situační prevenci, nejenže nám už na alternativy nemusejí zbýt prostředky, ale také tím zužujeme naši bezpečnostní imaginaci. Existuje mnoho různých způsobů, jak bezpečnost zajistit. Sázka na jednu kartu může vést k tomu, že přestaneme zvažovat různé přístupy s ohledem na jejich přínosy a náklady. Nemluvě o tom, že si tím uzavřeme cestu k porozumění hlubším příčinám školního násilí, z čehož mohou vzejít postupy zcela nové.

Zadruhé, častější využívání postupů situační prevence odvádí školy od jejich hlavního účelu. Místo vzděláváním se zabývají provozováním bezpečnosti. Chambers upozorňuje na výzkumná zjištění, podle kterých zpřísnování kontroly a dohledu vede k tomu, že studující spíše přemýšlejí o těchto opatřeních samotných, než aby se věnovali tomu, kvůli čemu do školy chodí především. Někteří uvažují o tom, jak se jim co nejlépe přizpůsobit. Jiní se zase z různých důvodů snaží přijít na to, jak je co nejlépe obejít. Střelby se vyskytují jen vzácně. Bezpečnostní opatření se proto budou spíše dotýkat jiných typů problematického chování.

Zatřetí, podle některých studií bezpečnostní opatření obavy mezi studujícími spíše podněcují, než aby je snižovaly. Snaha o posílení bezpečnosti jim totiž neustále připomíná, jak hrozné věci se jim mohou stát (byť pravděpodobnost napadení střelnou je stále velmi malá). Studující na školách, které by ve světle metodiky ochrany měkkých cílů byly premianty, tak mohou trpět vyšší mírou strachu než ty, které k zajištění bezpečnosti přistoupily jinak.

V návaznosti na to Chambers jmenuje ještě jeden důležitý aspekt: zdravé dospívání a výchova k samostatnosti nacházející se v jádru koncepce demokratického občanství. Autor vysvětluje, že zdravý duševní vývoj se neobejde bez experimentování, bez hraní rolí a také bez různých forem méně závažného rizikového jednání. Pouze díky nim se z nás stávají uvědomělí a autonomní občané a občanky. Vědomí, že je člověk neustále kontrolován a sledován, může vést k potlačení experimentování, a tím pádem také k omezení příležitostí osvojit si klíčové životní kompetence.

Konečně, situační prevence a zejména orientace na vyhodnocování hrozeb škodlivě proměňuje vztahy mezi vyučujícími a studujícími. Pokud jsou vyučující nuceni k tomu, aby své studenty a studentky neustále situovali na škále od „je hrozba“ po „není hrozba“ a zvažovali, co podniknou, jakmile je umístí blíže k prvnímu pólu, nějak to jejich vztahy poznamená. Nejde však jen o ně. Chambers vysvětluje, že toto kalkulační myšlení nakonec zužuje naše vidění světa a druhých a připravuje nás o kus toho, co tvoří plnohodnotné lidské bytí.

Chambers netvrdí, že bychom měli myšlenku situační prevence zcela opustit. Svou reflexí chce zvýraznit možné náklady přístupu, který z nich činí svrchovaný prostředek zajišťování bezpečnosti na školách. Pro českou debatu o proměně bezpečnostní architektury na vysokých školách jde o velmi důležitý podnět. Stejně jako další studie nás rázně varuje před zaujímáním jednostranného přístupu a před přijímáním opatření bez ověření jejich účinnosti.

Za všechny uveďme bezpečnostní školení personálu a studujících pro případ aktivního střelce. Socioložky Sanna King a Nicole Bracy (2019) je nedoporučují. Nejenže účinnost školení nebyla empiricky potvrzena. Zároveň se objevují poznatky,

že účastníky a účastnice spíše traumatizují a že mohou být využívány samotnými střelci, jako tomu bylo na střední škole v Parklandu v roce 2018.

Alternativa: sociální prevence

V souvislosti s kritikou situační prevence nabývá na významu přístup, o němž se v USA hovoří jako o přístupu veřejného zdraví (Flannery et al., 2021) a který si v našem prostředí můžeme spojit se sociální prevencí. Tento přístup nechápe zločin jako problém pouze pachatele a jeho cíle, ale celé společnosti. Na základě empirické evidence usiluje o vytvoření takových společenských podmínek, z nichž má mít prospěch co největší množství lidí, nejlépe všichni.

Masová střelba je zde chápána jako jeden z projevů násilí ve školách, jemuž lze předcházet všeobecným posilováním duševního zdraví a pozitivního klimatu ve školách. Vyučujícím a studujícím má být umožněno hledat podporu ve fungujících systémech psychologické a sociální péče (King & Bracy, 2019). Vhodné je také zlepšování komunikace a vztahů mezi školním personálem a studujícími (Daniels et al., 2010). V americkém kontextu jsou dále jako velmi slibná prezentována specifická opatření řešení konfliktů na principech restorativní justice a zřízení multidisciplinární týmů k vyhodnocování hrozby násilí ve škole (Cornell, 2020).

Jedním z důvodů k budování dobrých vztahů ve škole je zvýšení motivace studujících, kteří se dozvědí o záměru spáchat útok, k předání této informace někomu ze školního personálu. To vychází z výzkumných poznatků, že se pachatel často se svým záměrem někomu svěřil a že za odvrácenými masovými střelbami stojí nejčastěji právě předání této informace dál.

Multidisciplinární týmy jsou podrobněji rozebírány v rozhovoru s Ericem Madfisem (Walach & Kupka, 2024b). Osobně je pokládáme za vhodnější pro střední a vyšší školy, kde předpokládáme, že k násilí a jeho řešení dochází častěji. Na univerzitách nám dává větší smysl nastavit jiné postupy v případě, že se někdo z personálu dozví o hrozícím násilí. Stejně tak by měli být studující seznamováni s možností tuto informaci někomu sdělit. Způsob provedení je však třeba pečlivě zvážit, neboť zde již vstupujeme na půdu nákladů z Chambersovy kritiky.

Veřejnozdravotní přístup bychom v každém případě neměli chápat jen jako soubor nástrojů k posílení předávání informací o určitých hrozbách. Spíše jde o zajištění komplexní péče o studující a personál, na němž se podílí aktéři od školního vedení přes psychology a psychoterapeuty po sociální pracovníky. Právě zde totiž může nastat klíčová intervence do procesu stávání se pachatelem, a to v době před plánováním či zahájením útoku.

Závěrem: za obzor masových střelb

Univerzita Karlova svými nedávnými aktivy prokázala, že jí sociální prevence není cizí. Nabídka podpůrných skupin a individuální psychologické podpory a akce Měsíce pro fakultu (FF UK, nedat.) jsou v naprostém souladu s tímto přístupem. Důležité ale je, aby tato a další opatření byla rozvíjena na dlouhodobé bázi. To se pochopitelně neobejde bez zajištění stabilního a dostatečného financování.

Americký výzkum masových střelb rovněž poukázal na důvody etablování situační prevence jako hlavního přístupu k zajišťování bezpečnosti na školách (Chambers, 2022). Jeho opatření jsou viditelná, hmatatelná a snadno měřitelná. Dobře se vyjímají v nejrůznějších výčtech, co všechno jsme pro bezpečnost udělali. Platí to také pro dotační programy, které v expanzi situačně preventivních opatření sehrály zásadní roli (Bracy & King, 2019).

Akademická obec by měla potřebnost sociální prevence promítnout do jednání na vládní a ministerské úrovni. Dlouhodobý a širokospektrální charakter těchto opatření vyžaduje překročení stínu časově omezených dotačních programů a projektového myšlení obecně. Podmínkou funkční sociální prevence je nalezení jiných způsobů financování.

A nejde samozřejmě jen o vysoké školy. Zvážit bychom měli, do jaké míry jsme schopni efektivně řešit násilí na všech stupních vzdělávací soustavy. Masové střelby vzhledem k jejich nepočetnosti nelze řešit samostatně, ale vždy jako součást většího problému. Hranice tohoto problému jsou přitom nejasné. Na jedné straně může jít o veškeré násilí, které se děje ve školách. Na straně druhé můžeme náš zájem rozšířit o další typy masových střelb či masových vražd, jako jsou Ericem Madfisem zmiňované familicidy (in Walach & Kupka, 2024b), s nimiž má česká společnost také zkušenosti.

Výzkumníci Glenn Muschert, Stuart Henry, Nicole Bracy a Anthony Peguero (2014) mluví o efektu Columbine, který podle nich negativně ovlivnil způsob, jak o násilí ve školách přemýšlíme. Ve své knize *Responding to School Violence: Confronting the Columbine Effect* (Muschert et al., 2014) se přimlouvají za to, abychom násilí ve školách vnímali jako fenomén s příčinami na mnoha různých úrovních, od individuálních původců násilí přes školy a místní společenství po společnost jako takovou.

Vezmeme-li jejich slova vážně, jasně se ukáže, jak omezené řešení opatření situační prevence nabízejí a jak nezbytné je rozšířit naše uvažování o tom, co může pomoci a jak to poznáme. Zájem na posílení bezpečnosti na univerzitách se může stát počátkem nového přístupu k řešení problému násilí v jeho mnoha podobách.

VÁCLAV WALACH je akademickým a výzkumným pracovníkem katedry sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se věnuje otázkám kriminality, bezpečnosti a sociálního vyloučení.

PETR KUPKA je akademickým a výzkumným pracovníkem katedry sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se věnuje otázkám kriminality, bezpečnosti a sociálního vyloučení.

Literatura

- Borum, R., Cornell, D. G., Modzeleski, W., & Jimerson, S. R. (2010). What can be done about school shootings? A review of the evidence. *Educational Researcher*, 39(1), 27–37.
- Boubínová, M. (2024). Svoboda akademické půdy i nejistá otázka zavazadel. Jaké změny chystá Univerzita Karlova po útoku. *Deník N*, 4. 1. 2024. Dostupné na: <https://denikn.cz/1321667/svoboda-akademicke-pudy-zvysena-bezpecnost-a-nejista-otazka-zavazadel-jake-zmeny-chysta-univerzita-karlova-po-utoku/>.
- Chambers, D. (2022). How school security measures harm schools and their students. *Educational Theory*, 72(2), 123–153.
- Cornell, D. G. (2020). Threat assessment as a school violence prevention strategy. *Criminology & Public Policy*, 19(1), 235–252.
- Daniels, J. A., Volungis, A., Pshenishny, E., Gandhi, P., Winkler, A., Cramer, D. P., & Bradley, M. C. (2010). A qualitative investigation of averted school shooting rampages. *The Counseling Psychologist*, 38(1), 69–95.
- Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK), nedat. Měsíc pro fakultu. *FF UK*. Dostupné na: <https://mesicprofakultu.ff.cuni.cz>.
- Flannery, D. J., Fox, J. A., Wallace, L., Mulvey, E., & Modzeleski, W. (2021). Guns, school shooters, and school safety: What we know and directions for change. *School Psychology Review*, 50(2–3), 237–253.
- Jonson, C. L. (2017). Preventing school shootings: The effectiveness of safety measures. *Victims & Offenders*, 12(6), 956–973.
- Kalvach, Z. (2016). Základy ochrany měkkých cílů – metodika. *Ministerstvo vnitra.cz*. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/soubor/metodika-zaklady-ochrany-mekkych-cilu-pdf.aspx>.
- King, S., & Bracy, N. L. (2019). School security in the post-Columbine era: Trends, consequences, and future directions. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 35(3), 274–295.

- Madfis, E., & Lankford, A. (2023). Editors' introduction. In: E. Madfis, A. Lankford (Eds.), *All-American Massacre: The Tragic Role of American Culture and Society in Mass Shootings* (pp. 3–15). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Muschert, G. W., Henry, S., Bracy, N. L., & Peguero, A. A. (2014). (Eds.). *Responding to School Violence: Confronting the Columbine Effect*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Ministerstvo vnitra České republiky (MVČR), nedat. Ochrana měkkých cílů. *Ministerstvovnitra.cz*. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/ochrana-mekkych-cilu.aspx>.
- Walach, V., & Kupka, P. (2024a). „Masových střelb ve školách ve střední a východní Evropě přibývá.“ Rozhovor s Alexeiem Anisinem. *Česká kriminologie*, online first.
- Walach, V., & Kupka, P. (2024b). „Soustředte se na to, co může skutečně pomoci: vytvářejte pozitivní klima ve škole, budujte systémy podpory, podporujte předávání informací.“ Rozhovor s Ericem Madfisem. *Česká kriminologie*, online first.